

УДК 94 (477.82)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.12>

РИМСЬКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ВОЛИНІ В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Хом'як Павло,*аспірант кафедри всесвітньої історії та філософії**Волинського національного університету**імені Лесі Українки*

ORCID ID: 0000-0002-4825-9009

Стаття має на меті дослідити та проаналізувати окремі аспекти з життєдіяльності та становища духовенства Католицької Церкви латинського обряду на Волині в умовах Другої світової війни, посилаючись на матеріали польських дослідників. Адже з огляду на політичне становище, яке було сформоване у XX столітті та доступ до архівних джерел, науковці мали більше можливостей в об'єктивний спосіб висвітлювати історичну правду досліджуваного питання.

Насамперед йдеться про дослідження, зроблені наприкінці XX – поч. XXI ст. Адже у зв'язку із розсекреченням великої кількості архівних матеріалів, збільшився доступ до нової інформації, яка тривалий час була прихована або ж штучно видозмінена. Тому, під час вивчення даної проблематики, значна увага приділяється власне новітнім науковим доробкам.

Не менш важливою є інформація, зібрана та записана з уст очевидців або ж інших письмових пам'яток, які вважаються особистим листуванням. На основі збережених листів, щоденників та спогадів людей, які пережили ті події, сучасним дослідникам вдається сформувати загальну картину щоденного життя духовенства та мирян в умовах Другої світової війни та окупаційних режимів радянської і німецької влади.

У статті висвітлюються історіографічні дослідження польських науковців, які присвятили свої роботи вивченню питання становища Луцької дієцезії в часі Другої світової війни. Окремою складовою статті є акцент на вивченні постатей духовенства Луцької дієцезії, які здійснили неоціненний внесок в підтримку діяльності Церкви на Волині та допомагали мирянам у складні воєнні часи. Власне річ іде про Адольфа Петра Шельонжека та Владислава Буковинського, які є одними із найвизначніших представників Римсько-Католицької Церкви на Волині.

Ключові слова: Римсько-Католицька Церква, Волинь, священники, окупаційний режим, атеїзм, націоналізація.

Khomiak Pavlo. The Roman Catholic Church in Volyn during World War Second through the prism of Polish historiography

The article aims to explore and analyze some aspects of the life and position of the clergy of the Catholic Church of the Latin Rite in the Volyn region during World War Second, referring to the materials of Polish researchers. After all, given the political situation that emerged in the twentieth century and access to archival sources, scholars have had more opportunities to objectively shed light on the historical truth of the subject under study.

First of all, we are talking about research done in the late twentieth – early twentieth century. XXI century. After all, due to the declassification of a large number of archival materials, increased access to new information, which has long been hidden or artificially altered. Therefore, when studying this issue, much attention is paid to the latest scientific developments.

Equally important is information collected and recorded from eyewitnesses or other written memos that are considered personal correspondence. On the basis of preserved letters, diaries and memoirs of people who survived those events, modern researchers are able to form a general picture of the daily life of the clergy and laity in World War Second and the occupation regimes of Soviet and German rule.

The scientific article covers the historiographical research of Polish scholars who devoted their work to studying the situation of the Lutsk diocese during World War Second. A separate component of the article is the emphasis on the study of the figures of the Lutsk clergy, who made an invaluable contribution to the support of the Church in Volyn and helped the laity in difficult times of war. In fact, we are talking about Adolf Peter Shelonzhek and Vladyslav Bukovynskiy, who are among the most prominent representatives of the Roman Catholic Church in Volyn.

Key words: Roman Catholic Church, Volyn, priests, occupation regime, atheism, nationalization.

Діяльність та становище Римсько-Католицької Церкви в умовах окупаційних режимів радянської та німецької влади на території західноукраїнських земель у сучасній історіографії залишається актуальним та малодослідженим питанням. Вітчизняні та іноземні публікації та видання подають інформацію, яка містить загальну характеристику питання становища Римсько-Католицької Церкви на території західноукраїнських земель. Проте, серед усієї наявної літератури є невелика кількість джерел, які в комплексі аналізують та розкривають тематику діяльності Римсько-Католицької Церкви у західних

областях України у період 1939–1970-х рр. Праці дослідників подають статті та видання, які стосуються розкриття питання становища православної церкви у досліджуваній період. Натомість питання діяльності Римсько-Католицької Церкви на Волині у час Другої світової війни залишається менш дослідженим серед науковців.

Упродовж останніх років підходи науковців щодо висвітлення вказаної проблематики змінювалися залежно від політичної ситуації, суспільного налаштування та доступної бази архівних джерел. Свій внесок у вивчення проблеми здійснили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-історики. Однак на окрему увагу заслуговують праці польських дослідників, які у своїх публікаціях та наукових виданнях подають цінну інформацію стосовно Римсько-Католицької Церкви на заході України, а саме на території Луцької дієцезії.

На увагу зі сторони вітчизняних істориків заслуговують наукові роботи, монографії та дослідження польських науковців, які з огляду на ширші політичні можливості, наприкінці ХХ століття змогли зібрати матеріали, які на теренах України були недоступними та засекреченими. Таким роботам є притаманною незаангажованість та високий рівень об'єктивного зібрання та висвітлення інформації, що є вкрай важливим при вивченні даного питання.

Дослідження покликані розкрити тематику діяльності Церкви та умов, в яких вона опинилась в часі Другої світової війни, у вітчизняній та закордонній літературі проводились, хоч і в малій кількості. Йдеться, насамперед, про відношення СРСР до Церкви, про стан Римсько-Католицької Церкви в західних областях та про відношення вірних і духовенства до діяльності влади в контексті релігійних громад. Серед вчених-істориків, які так чи інакше займались вивченням проблематики, варто відзначити групу польських дослідників, які висвітлювали стан Католицької Церкви у періоди панування радянської та німецької влади на території західноукраїнських земель.

Зокрема, вагомий внесок в розвиток історіографії щодо вивчення становища Римсько-Католицької Церкви на Волині вніс польський дослідник Л. Попек, який написав кілька праць, де відображається становище Луцької дієцезії під час Другої світової Війни, з акцентом на стані збереження храмів. Мова йде про такі наукові роботи як: «Втрати Римсько-Католицької Церкви на Волині в 1939–1945 рр.» [1, s. 98–122], «Храми Волині» [2], «Храми Волині. Незалежність і Пам'ять» [3, s. 421–442], «Луцька дієцезія в міжвоєнний період та під час Другої світової війни (1918–1944)» [4, s. 23–47]. У них дослідник характеризує стан, в якому опинилась Церква, аналізує ліквідацію організаційних структур місцевої Римсько-Католицької Церкви, зазначає важливі відомості про мученицькі смерті серед духовенства та вірних, а також зазначається про цілеспрямоване спустошення церков окупантами – радянськими та німецькими. Лейтмотивом усіх напрацювань автора є підтвердження стійкості віри та незламності душпастирів та мирян, які незважаючи на загрозливі для їх життя обставини, продовжували здійснювати своє служіння та допомагати один одному.

Важливим завданням, яке сьогодні стоїть перед сучасними дослідниками релігійного життя на Волині в умовах Другої світової війни, полягає в зібранні максимальної кількості документальних підтверджень тих чи інших процесів, а також документування спогадів очевидців подій. Говорячи про наявну інформацію, яка лише в загальних рисах висвітлює дану проблему, деякі із польських вчених-істориків проводили дослідження, що стали у нагоді вітчизняним фахівцям.

Так, відомості про життя Луцької дієцезії в повоєнний час надає авторка М. Дембовська у праці «Луцька дієцезіяльна курія на засланні» [5, s. 23–32]. Зокрема, у науковому дослідженні говориться про те, що після виселення останнього Луцького єпископа Адольфа Петра Шельонжека до Бежгловського замку, що біля Торуня в Польщі, уся Луцька дієцезія залишилась без свого ординарія. Після цього значна частина священників, генеральний вікарій, канцлер та працівники Управління покинули Луцьк. Це було пов'язано із агресивною політикою радянської влади по відношенню до місцевого духовенства. Радянський атеїстичний режим здійснював масові арешти, переслідування священників за продовження своєї церковної діяльності, конфісковував усе церковне та особисте майно та націоналізував храми. У праці «Заповіт о. Зигмунта Хмельницького» [6], посилаючись на біографію священника, М. Дембовська в наголошує на описаних вище подіях, оскільки о. Зигмунт був одним з очевидців тих жорстоких подій та залишив по собі важливі з історичної точки зору спогади.

Досліджуючи становище католицького духовенства в часі Другої світової війни, активну діяльність священнослужителів та акцентуючи увагу на стійкості їхньої віри, важливим завданням, яке постає перед науковцями, є аналіз положення в якому перебували священники перед початком війни та аналіз позиції їх провідників, а саме – єпископів. На прикладі роботи історика К. Прокопа «Постаті Луцьких єпископів» [7], отримуємо можливість встановити ознаки вимушеної боротьби духовенства проти встановленого радянською владою режиму. Власне священники, беручи приклад зі своїх наставників,

продовжували звершувати релігійні обряди, у всілякий можливий спосіб надавали допомогу та підтримку для мирян і намагались згуртувати населення у спільній ідеї – вірі в Бога та закликали до протистояння режиму.

Окреме питання, яке постає під час дослідження становища і діяльності Римсько-Католицької Церкви, стосується стану збереження та використання храмів і інших церковних приміщень під час перебування Луцької дієцезії в умовах радянської окупації. Так, у праці польського дослідника Й. Марецького «Назви святинь Луцької дієцезії» [8, s. 91–106] згадується про окремі аспекти відношення окупаційних режимів до храмів, що належали до Луцької дієцезії. Зокрема, відзначається, що період Другої світової війни характеризується великою кількістю руйнувань храмів або ж їх нецільовим використанням, що відбувалося цілеспрямовано. Загальні відомості, що стосуються діяльності римо-католицьких священників та їх протистоянь із режимом розміщено у роботі М. Малиновського та Б. Колоска «Нарис історії Луцької дієцезії та Кафедрального костелу св. Петра і Павла у Луцьку» [9].

Над вивченням даного питання працювала також вищезгадана історикня М. Дембовська, що знайшло своє відображення в книзі «Матеріали до історії Луцької дієцезії. Звіти про стан деканатів та парафій 1941–1944 років» [10]. На основі історичної документації, яку використовувала вчена в своєму дослідженні, аналізується стан в якому опинилась Луцька дієцезія під час Другої світової війни. Характерним є той факт, що ситуація ускладнювалася особливо саме на території Волині. Адже регіон перебував під окупацією двох тоталітарних держав – нацистської Німеччини та Радянського Союзу. З огляду на це, відзначається, що в час перебування Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви в окупації Німеччини, було відчутне деяке послаблення релігійних свобод, втім відношення нової влади до римо-католицької спільноти складно назвати лояльним. Церковні приміщення та інші інституції продовжували використовуватись не за призначенням, що позбавляло священників та мирян можливості проводити релігійну діяльність у звичний спосіб. Зведені матеріали досліджень, що стосуються діяльності римо-католицьких священників в цей період, М. Дембовська подає також у роботі «Католицька Церква в часи окупації 1939–1945 рр.» [11]. Важливого історіографічного значення роботи надають документи, в яких зазначено офіційно підтвержені відомості про масове пограбування церковних приміщень. До цього переліку дослідниця відносить як храми, так і приміщення курій та особисті помешкання священнослужителів. Характерним є той факт, що зі сторони радянської влади здійснювалась активна націоналізація церковного майна, а духовенство та миряни зазнавали масових переслідувань, які в більшості випадків закінчувались карою смерті, виселенням у віддалені куточки СРСР чи ув'язненням.

Згадуючи про жорстокі події, які мали на меті тотальне знищення римо-католицького духовенства в радянський період, польські науковці відзначають неповний, але від того не менш важливий, список жертв, які загинули від рук окупаційної радянської влади. Одним із тих, хто частково згадує про жертви серед луцького духовенства є А. Перетяткович. У науковій роботі «Священники жертви військових злочинів 1939–1945 років у Луцькій дієцезії латинського обряду» [12, s. 21–27] він подає прізвища священників, які загинули від рук радянської та німецької влади під час Другої світової війни. Зокрема, йдеться про трагічну загибель Йосипа Сливи, Зигмунда Хмельницького, Адольфа Ярославича, Казимира Возницького та інших. Однак, через оприлюднення великої кількості архівів, які раніше були засекречені, список жертв, що міститься в роботі є незавершеним та потребує більш детального вивчення та доповнення новими, дотепер невідомими прізвищами.

Питанням утисків, переслідування і арештів римо-католицького духовенства та мирян займався ще один польський вчений-історик Р. Дзвонковський. У дослідженні «Лексикон польського духовенства, репресованого в СРСР 1939–1988» [13] він зібрав короткі відомості про життєдіяльність священнослужителів, які реалізовували свої душпастирські обов'язки в межах колишнього СРСР – сучасні Україна, Литва, Латвія та Білорусь. Отримання таких важливих відомостей, що характеризуються у роботі, стало можливим за рахунок доступу науковця до розсекречених архівних джерел. Власне, отримання вільного доступу до раніше недоступних матеріалів є однією із передумов до активного дослідження теми становища Римсько-Католицької Церкви в період СРСР. Аналізуючи працю Р. Дзвонковського, раціональним завданням є створити перелік категорій, які підпадали під переслідування зі сторони радянської влади за свою активну релігійну позицію та цілеспрямовану діяльність на підтримку Церкви, а також виокремлюються найчастіші види покарань за непокору наказам та законам, які були поширені в державі.

Серед дослідників, які вивчали Луцьку дієцезію протягом періоду всього її існування, а особливо досліджуваний період, є М. Дембовська, яка у своїх працях подавала імена священників та їх внесок у підтримку дієцезії, акцентуючи свою увагу на вироках, які висувались духовенству. Крім

загальних праць, про які вже згадувалось, слід виокремити роботу, яка несе в собі вагоме історичне навантаження, оскільки в своїй більшості за основу було взято спогади очевидців та архівні джерела. До таких досліджень відноситься праця «Духовенство Луцької дієцезії. Жертви війни та репресій окупантів 1939–1945 рр.» [14]. З історіографічної точки зору, наукова робота авторки М. Дембовської спільно із працями вищезгаданих дослідників, які займалися питанням комплектування списків жертв, що загинули від рук окупаційного радянського режиму, несе важливе історичне навантаження та дає можливість відновити історичну справедливість та вшанувати пам'ять жертвовних та незламних духівників.

Для комплексного та ґрунтовного вивчення питання становища та діяльності Римсько-Католицької Церкви в часи Другої світової війни, не менш важливим завданням є аналіз становища Церкви у довоєнний час та, зокрема, характеристика діяльності провідників Церкви. З метою висвітлити дане питання в максимально об'єктивний спосіб, важливу історіографічну цінність несуть праці дослідників, які подавали цінні архівні та статистичні відомості про стан Луцької дієцезії і Римсько-Католицької Церкви на теренах західноукраїнських земель в цілому.

На основі матеріалів дослідника Т. Мадали, який у праці «Польські католицькі священники у радянських в'язницях і таборах з 1918 року» [15] подає відомості щодо життєвих реалій, в яких опинились всі католики, отримуємо важливі статистичні та кількісні показники. Беручи за основу ці відомості, сучасні історики мають змогу проаналізувати та простежити зміни, які відбулись вже в час радянської влади. Так зазначається, що напередодні Другої світової війни Луцька дієцезія мала площу 38 678 км², складалась із 16 деканатів, 165 парафій, налічувала понад 330 тис. вірних та 240 священників. На початку війни в досліджуваному регіоні 17 вересня 1939 року, першим результатом наступу радянської армії та окупації всієї території дієцезії стало вигнання Луцького єпископа Адольфа Петра Шельонжека і всієї єпископської курії в Луцьку зі своїх приміщень. Так, Луцький ординарій зайняв невелику кімнату, а курія почала своє функціонування в приміщенні собору. Також примусово зачинили Духовну семінарію в Луцьку та Папську семінарію в Дубно, ліквідували всі чоловічі та жіночі монастирі. Натомість ті, хто залишився, продовжували свою катехитичну, душпастирську та просвітницьку діяльність, відправляли літургії та допомагали нужденним.

Одним із зразкових прикладів відданості своєму покликанню та стійкості поглядів і сили віри є Луцький єпископ Адольф Петро Шельонжек (1925–1950 рр.). Увагу істориків до цього єпископа привертає не тільки відданість своїй справі, а й методи супротиву радянському та німецькому режиму. Втім, беручи до уваги значний внесок єпископа у підтримку діяльності Римсько-Католицької Церкви на теренах західноукраїнських земель та центральної України в такий складний час, до сьогодення цього дня у вітчизняній історіографії, ця постать залишається мало висвітленою та недооціненою. У працях істориків подаються окремі відомості про життєвий шлях одного із найвідоміших луцьких єпископів, однак до сьогодення відзначається брак наукових досліджень, де усі аспекти життєдіяльності Адольфа Петра Шельонжека будуть висвітлені в комплексі особистої біографії та релігійної діяльності. Серед авторів, що займалися вивченням даного питання слід звернути увагу на таких дослідників, як: Б. Карковську, В. Розинковського, Л. Зигер та їх наукові роботи «Єпископ Адольф Петро Шельонжек. Вірний свідок Христа» [16], «Коли ти любиш Бога, Церкву, свою батьківщину... Адольф Петро Шелонжек (1865–1950)» [17], «Єпископ Адольф Петро Шельонжек (1865–1950). Священник – єпископ – вигнанець» [18]. Матеріали, які оприлюднені в даних дослідженнях, подають окремі біографічні відомості з життя єпископа та здійснено частковий аналіз діяльності Луцького єпископа в релігійному та суспільному служінні під час Другої світової війни.

У зв'язку із тим, що на долю Адольфа Петра Шельонжека випало бути «єпископом у вигнанні», вагому історіографічну цінність мають ті наукові дослідження, в яких прослідковується розкриття питання його ув'язнення, перебування у в'язниці та подальшого звільнення. Окреме історичне значення приділяється процедурі вигнання єпископа Шельонжека за межі тогочасного СРСР. У науковому дослідженні історика В. Швяткевіча «Арешт єпископа Шельонжека» [19, s. 14–15] зазначається, що на початку січня 1945 року НКВС взяла під арешт 80-літнього єпископа разом із кількома священниками дієцезії. Звинувачення, яке було оголошене луцьким священнослужителям полягало у шпигунстві на користь Ватикану. Після численних інтервенцій Святого Престолу та американської дипломатії, єпископа було успішно звільнено та депортовано до Польщі.

Яскравим прикладом жорстокого поводження та несанкціонованого відношення до луцьких духівників отримуємо із праці В. Розинковського, який у роботі «Єпископ Адольф Петро Шельонжек (1865–1950) єпископ Луцької дієцезії на Волині, вигнанець Бєжгловського замку (1946–1950), Слуга Божий» [20] проводить дослідження життєдіяльності Луцького єпископа Римсько-Католицької Церкви та обґрунтовує його значний внесок у розвиток дієцезії, акцентуючи свою увагу на переслідуваннях, яких зазнав єпископ за

стійкість свого покликання. Його релігійна позиція та активна допомога, яку він надавав різним верствам населення, не залежно від віросповідання, стала реальною причиною ув'язнення Адольфа Петра Шельонжека у Києві у віці 80 років. Вирок, який йому було оголошено під час перебування у в'язниці, звучав як «кара смерті». Втім, як уже зазначалось за сприяння американських та європейських дипломатів, це рішення було замінене на примусову депортацію до Польщі. Луцького єпископа саме з цієї причини ще називають «єпископ у вигнанні». Багато даних, які використовуються у праці В. Розинковського узяті з документів, які стали розсекреченими після розпаду СРСР і серед яких є особисте листування та нотатки Луцького єпископа.

Втім, слід виокремити ряд наукових досліджень, які допомагають встановити причини трагічної загибелі луцьких священників. Так, зокрема, йдеться про життєдіяльність луцького священника Владислава Буковинського, якого депортували до Казахстану. В нагоді для подальшого наукового дослідження стає праця історика А. Посацького «Апостол Казахстану та свідок Євангелія. Блаженний кс. Владислав Буковинський» [21]. При вивченні джерела відзначається особливе відношення до кс. Владислава Буковинського зі сторони інших переселенців. Це є однозначним підтвердженням вірності та витривалості духівника навіть в ускладнених умовах існування.

В контексті дослідження становища духовенства Католицької Церкви латинського обряду на теренах Луцької дієцезії, варто виокремити той факт, що станом на сьогодні більшість досліджень лише частково розкривають окреслену проблематику діяльності Римсько-Католицької Церкви у часі Другої світової війни на теренах Луцької дієцезії. Натомість відзначається значний брак комплексних та незаангажованих наукових робіт, які б максимально об'єктивно розкривали подане питання. Дослідники, в певній мірі, згадують про окремі постаті, будівлі чи регіони, однак проблемним залишається формування єдиної концепції, яка демонструвала б стан речей в об'єктивний спосіб. При тому, беручи за основу наявні історичні матеріали, однозначним є той факт, що внесок здійснений представниками Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви у час Другої світової війни та період перебування у складі радянського союзу є недооціненим. Оскільки місцеве духовенство докладало максимум зусиль для підтримки стійкості віри у мирян, проводили необхідні релігійні та шкільні навчання для дітей та молоді, сприяли поширенню релігійної літератури та усіляко запобігали ймовірному руйнуванню храмів, збирали та ховали від рук загарбників цінне церковне майно.

Луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви в період Другої світової війни вело постійну боротьбу проти жорстоких та не правочинних дій зі сторони радянської та німецької влади. З поданих історіографічних відомостей та власних наукових досліджень, випливає висновок про історичну недооціненість Луцької дієцезії у час протистояння між атеїстичною пропагандою та стійкістю віри.

Література:

1. Popek L., Straty Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w latach 1939–1945, [w:] Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1949–1944, red. M. Sawczuk, L. Popek, Sandomierz, 2006. S. 98–122.
2. Popek L., Świątyni Wołynia, t. 1. Lublin, 1997. 370 s.
3. Popek L., Świątyni Wołynia. Niepodległość i Pamięć Nr (27) 2008. S. 421–442.
4. Popek L., Diecezja łucka w okresie międzywojennym podczas II wojny światowej (1918–1944) / L. Popek // Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997 / red. L. Popek–Lublin: Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1999. S. 23–47.
5. Dębowska M., Łucka kuria diecezjalna na “wygnaniu”. ABMK 2000, t. 73. S. 23–32.
6. Chmielnicki Z., Kartki wspomnień. Opr. Dębowska M., Wołanie z Wołynia t. 71, Wołanie z Wołynia, Biały Dunajec – Ostróg, 2010. 131 s.
7. Prokop K. R., Sylwetki biskupów łuckich. Biały Dunajec – Ostróg, 2001. 257 s.
8. Marecki J., Wezwania świętyń diecezji łuckiej. [w:] Fides Ars Scientia. Red. A. Betlej, J. Skarbski, Tarnów, 2008. S. 91–106.
9. Malinowski M., Kołosok B. Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła Łucku. Kalwaria Zebrzydowska, 1993. 96 s.
10. Dębowska M., Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944. Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg. Wołanie z Wołynia, 2005. 221 s.
11. Dębowska M., Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów : Instytut Pamięci Narodowej, 2008. 480 s.
12. Peretiatkowiec A., Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. [w:] “Wołanie z Wołynia” Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 1 (92)–B rok 16, Styczeń-Luty 2010. S. 21–27.
13. Dzwonkowski R., Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. 855 s.
14. Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. 320 s.

15. Madała T., Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin : Retro, 1996. 186 s.
16. Karkowska B. E., Ks. Bp Adolf Piotr Szelażek. Wierny świadek Chrystusa. Podkowa Leśna, 2000. 206 s.
17. Karkowska B. E., Rozynkowski W., L. Zyger. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa, 2011. 239 s.
18. Karkowska B. E., Rozynkowski W., Zyger L. Ks. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950) Kapłan – Biskup – Wygnaniec. Podkowa Leśna, 2010. 106 s.
19. Świątkiewicz W. Aresztowanie biskupa Szelażka. [w] “Wołanie z Wołynia” Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 1 (92)–B rok 16, Styczeń-Luty 2010. S. 14–15.
20. Rozynkowski W., Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865-1950) biskup diecezji łuckiej na Wołyniu, wygnaniec w Zamku Bierzgłowskim, Sługa Boży. [w:] Słownik biograficzny powiatu Toruńskiego, Tom IV, pod red. M. Krotofila, W. Rozynkowskiego, Toruń, 2019. 123 s.
21. Posacki A., Apostoł Kazachstanu i świadek Ewangelii. Błogosławiony ks. Władysław Bukowiński. Wydawnictwo Monumen, 2017. 396 s.